

WSPÓŁCZESNA KONCEPCJA ZDROWIA I JEJ DETERMINANTY

CONTEMPORARY CONCEPT OF HEALTH AND ITS DETERMINANTS

Aleksandra Słowiecka

Pracownia Pedagogiki i Dydaktyki Medycznej Instytutu Zdrowia Publicznego
Wydział Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach
Kierownik Pracowni: dr n. hum. Aldona Kopik

STRESZCZENIE

Zdrowie jest pojęciem trudnym do zdefiniowania. Ogólnikowy charakter i złożoność wymienionego pojęcia jako zjawiska biologicznego, psychicznego i społecznego oraz trudności metodologiczne, to tylko niektóre przyczyny braku jednoznacznego (ujednoliconego) określenia terminu. Spośród dotychczas wypracowanych określeń oficjalnie uznaną i powszechnie stosowaną jest definicja Światowej Organizacji Zdrowia, która brzmi: „pojęcie zdrowia oznacza stan pełnego, dobrego samopoczucia fizycznego, umysłowego i społecznego (dobrostan), a nie wyłącznie brak choroby lub niedomagania”.

Zdrowie uwarunkowane jest oddziaływaniem zespołu złożonych i różnorodnych czynników, które można ogólnie podzielić na endo- i egzogenne. Wśród najczęściej przedstawianych czynników wymienia się: styl życia, czynniki genetyczne (biologiczne), środowiskowe (fizyczne, psychospołeczne), ekonomiczne, demograficzne, polityczne, ekologiczne, kulturowe, społeczne, typy indywidualnych zachowań, organizacja opieki zdrowotnej i inne.

Współcześnie debaty nad czynnikami kształtującymi zdrowie zdominowane są koncepcją „pól zdrowia” Mauricea Lalondea, według której największą rolę w determinowaniu zdrowia (50%) przypisano stylowi życia człowieka, a w dalszej kolejności czynnikiem środowiskowym (25–35%), czynnikiem biologicznym (10–15%) i opiece zdrowotnej (10–20%).

Słowa kluczowe: zdrowie, promocja zdrowia.

SUMMARY

Health as a term is difficult to define. The general character and complexity of that term as a biological, psychological and social phenomenon, and methodological difficulties are just some of the reasons for lack of unambiguous (standardised) term to define. Among the terms developed so far, officially recognised and commonly used is the definition of the World Health Organization, which reads: “the health is define as a state of complete physical, mental, and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”.

Health is conditioned by influence of complex and varied factors which can be broadly divided into endo- and exogenous. Among the most frequently presented factors are counted: lifestyle, genetic factors (biological), environmental (physical, psycho-social), economic, demographic, political, ecological, cultural, social, individual types of behaviour, organization of health care and other.

Today the debates over the factors which determine health are dominated by the concept of “fields of health” Mauricea Lalondea. According to this concept, the largest role in determining health (50%) assigned to a person’s lifestyle, followed by environmental factors (25–30%), biological (10–15%) and health care (10–20%).

Key words: health, health promotion.

WSTĘP

Zdrowie i choroba są stanami, które w znacznym stopniu wpływają na jakość i długość życia każdej istoty. Z oczywistych względów powyższe zagadnienia stały się obszarem zainteresowania człowieka, dla którego utrzymanie jak najlepszego zdrowia nadal stanowi jedną z najważniejszych wartości życia.

Sytuacja zdrowotna ludności zmieniała się na przestrzeni dziejów. W przeszłości uwarunkowana była głównie poziomem wiedzy medycznej oraz

indywidualnym i społecznym podejściem do problemów zdrowia. Przemiany w zakresie występowania rodzajów chorób oraz systematyczny wzrost liczby zgonów spowodowany chorobami układu krążenia, nowotworami, wypadkami oraz urazami doprowadziły do zmiany rozumienia stanu zdrowia i jego uwarunkowań. Należy podkreślić, że współcześnie choroby zakaźne przestały być głównym problemem zdrowotnym ludności, choć nadal są szczególnie monitorowane. Obecnie większość kłopotów ze zdrowiem człowieka wynika z następstw chorób

układu krążenia, nowotworów, chorób alergicznych i metabolicznych. Stałym problemem medycznym i społecznym są urazy, wypadki i zatrucia, z powodu których zgony stanowią trzecią grupę przyczyn umieralności [1].

Wobec nowych zagrożeń i problemów zdrowotnych koncentracja służb medycznych na „działaniach naprawczych” nie wystarcza w zapewnieniu poprawy stanu zdrowia ludności (porażka medycyny naprawczej). Wielkie równanie, w myśl którego „opieka medyczna równa się zdrowie”, zostało zakwestionowane, a jego rzeczywisty wpływ na stan zdrowia oceniono na około 10% [2]. Brak związku między zwiększaniem wydatków na medycynę oraz liczbą zaangażowanych w nią zasobów a poprawą stanu zdrowia społeczeństwa (anomalii Cochrane’a) zwróciło powszechną uwagę i zaniepokoiło skalą problemu osoby i instytucje odpowiedzialne za politykę zdrowotną [2]. Okazało się, że postęp medycyny ma relatywnie mniejszy wpływ na przeciętną długość życia ludzkiego, niż oddziaływanie czynników środowiska materialnego i społecznego.

Poszukiwanie nowych, bardziej efektywnych metod rozwiązywania problemów zdrowotnych ludności zainicjowało powstanie społecznego ruchu prozdrowotnego i nowej dziedziny nauki – promocji zdrowia, jak również przyczyniło się do uznania konieczności podjęcia wielopłaszczyznowych, równoległych działań w kierunku poprawy warunków społecznych, ekonomicznych i politycznych państwa. Sukces w poprawie stanu zdrowia zaczęto utożsamiać z upowszechnianiem prozdrowotnych zachowań, a więc pozytywnych zmian w stylu życia.

WSPÓŁCZESNA KONCEPCJA ZDROWIA I JEJ DETERMINANTY

Zdrowie jest pojęciem trudnym do zdefiniowania [3–6]. Ogólnikowy charakter i złożoność pojęcia zdrowia jako zjawiska biologicznego, psychicznego i społecznego oraz trudności metodologiczne, to tylko niektóre przyczyny braku jednoznacznego (ujednoliczonego) określenia tego terminu.

W piśmiennictwie polskim i zagranicznym zawartych jest wiele definicji zdrowia, jednak żadna z nich nie odpowiada w pełni badaczom zajmującym się tym problemem [3, 4]. Spośród dotychczas wypracowanych określeń, oficjalnie uznaną i powszechnie stosowaną jest definicja opublikowana przez ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), która brzmi: „pojęcie zdrowia oznacza stan pełnego, dobrego samopoczucia fizycznego, umysłowego i społecznego

(dobrostan), a nie wyłącznie brak choroby lub niedomagania” [3, 4, 7, 8].

Tak ujęta definicja, mimo krytycznych uwag [4, 7, 9], stała się pierwowzorem do wypracowania przez innych współczesnych teoretyków (głównie przedstawicieli nauk społecznych) nowych propozycji definiowania zdrowia i innych pojęć [5, 7, 8, 10]. Od wielu lat trwają prace nad definicjami choroby i niepełnosprawności. Określenie tych stanów okazało się równie trudne, jak określenie zdrowia [11]. W literaturze przedmiotu najczęściej prezentowane są definicje kluczowych pojęć takich autorów, jak: Talcott Parsons, Marcin Kacprzak, Rene Dubois, Alfred Schutz, Bogusław Kożusznik, Aleksander Hulek, Jerzy Leowski, Bolesław Górnicki, Jacek Hołówka [3–7, 11–13].

Zdrowie może być rozumiane wielorako: jako przeciwieństwo lub brak choroby; może wyrażać fizjologiczno-biologiczną charakterystykę zdrowia (model medyczny); może oznaczać wielowymiarowe zjawisko obejmujące zależne od siebie aspekty fizyczne, psychologiczne i społeczne (model holistyczny) i inne [6–10, 14]. Zależnie od potrzeb naukowych lub praktycznych używa się odmiennych sformułowań określających zdrowie, np. stan, proces, dyspozycja, zdolność do adaptacji, gotowość, potencjał fizyczny i psychiczny lub równowaga i harmonia [4, 6, 7, 10].

Współcześnie w literaturze przedmiotu funkcjonują cztery zasadnicze podejścia do określania zdrowia, na których opracowanie istotne znaczenie miało uznanie człowieka za istotę bio-psycho-społeczną, kulturową i duchową. Są to następujące modele (koncepcje): kliniczny, ról społecznych, adaptacyjny i samorealizacji [15].

Wśród licznych propozycji definiowania zdrowia na uwagę zasługuje następujące określenie zdrowia: „zdrowie to zdolność i gotowość każdej części organizmu człowieka do podjęcia w normalnych warunkach mikro- i makrośrodowiska wszystkich typowych czynności z wystarczającą wydolnością” [3]. Ze względu na możliwość zastosowania tej definicji wobec licznej grupy osób, u których w przeszłości wystąpiły mniejsze lub większe zaburzenia, uznano ją za bardzo przydatną w praktycznym zastosowaniu.

Różnice interpretacyjne pojęcia zdrowia dotyczą nie tylko treści, lecz także jej determinantów. Również i w tej kwestii wśród specjalistów nie ma pełnej zgodności co do jednoznacznego ich określenia [9]. Słuszne wydaje się przyjęcie twierdzenia, że wymienione zjawisko uwarunkowane jest oddziaływaniem zespołu złożonych i różnorodnych czynników [16–19], które można ogólnie podzielić na edno- i egzogenne.

W piśmiennictwie prezentowane są wykazy czynników decydujących o zdrowiu. Wśród najczęściej przedstawianych przez ekspertów WHO czynników wymienia się: styl życia, czynniki genetyczne (biologiczne), środowiskowe (fizyczne, psychospołeczne), ekonomiczne, demograficzne, polityczne, ekologiczne, kulturowe, społeczne, typy indywidualnych zachowań, organizację opieki zdrowotnej i inne [9, 16–22].

W ocenie Henryka Kirsznera, większość współczesnych genetyków i przedstawicieli nauk o zdrowiu wyraża pogląd wskazujący, że czynnik genetyczny wpływa na osobniczą podatność na chorobę, ale o rozwoju procesu patologicznego decyduje oddziaływanie czynników środowiskowych. Może to oznaczać, że czynniki środowiskowe rozstrzygają o stanie zdrowia [23].

Wśród specjalistów niepokój budzi wzrastający udział czynników pochodzenia antropogenicznego (powstałych w wyniku działalności ludzkiej) w determinowaniu zdrowia; zaliczono do nich: skażenie chemiczne powietrza, gleby, wody, hałas, oddziaływanie pól elektromagnetycznych pochodzących z różnych urządzeń przemysłowych i domowych, telekomunikacyjnych i linii wysokiego napięcia.

Współcześnie debaty nad czynnikami kształtującymi zdrowie zdominowane są koncepcją „pól zdrowia” Mauricea Lalondea (1978), który największą rolę w determinowaniu zdrowia (50%) przypisał stylowi życia człowieka, a w dalszej kolejności czynnikom środowiskowym (25–35%), czynnikom biologicznym (10–15%) i opiece zdrowotnej (10–20%) [5, 24]. Zwrócono uwagę na „nowy skład” czynników zagrażających zdrowiu, polegał on na „przeniesieniu ciężaru gatunkowego walki o zdrowie z instytucji medycyny na instytucje życia społecznego i indywidualne zachowania jednostek” [24]. Rozpoznawanie społecznych czynników ryzyka najgroźniejszych chorób oraz precyzowanie i wdrażanie zaleceń prozdrowotnego stylu życia będzie stwarzać największą szansę na radykalną poprawę stanu zdrowia jednostki i populacji [24].

WNIOSKI

Trudności metodologiczne oraz złożoność pojęcia utrudniają jednoznaczne określenie pojęcia zdrowie.

Zdrowie uwarunkowane jest oddziaływaniem zespołu złożonych i różnorodnych czynników.

Poprawę stanu zdrowia jednostki i populacji należy upatrywać w promowaniu prozdrowotnego stylu życia.

PIŚMIENNICTWO

- [1] Wojtyniak B, Goryński P. Sytuacja zdrowotna ludności Polski. Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 2008.
- [2] Słowska Z. Promocja zdrowia – zarys problematyki. *Prom Zdr* 1994; 1, 1–2: 37–52.
- [3] Jabłoński L. Rola i zadania epidemiologii we współczesnej medycynie. W: *Epidemiologia. Podręcznik dla lekarzy i studentów*. Red. L Jabłoński. Wyd. Folium, Lublin 1999: 15–28.
- [4] Kirschner H. Pojęcie zdrowia i jego ocena. W: *Medycyna zapobiegawcza i środowiskowa*. Red. Z Jethon, A Grzybowski. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2000: 22–28.
- [5] Majchrowska A. Kultura i jej wpływ na życie społeczne. W: *Elementy socjologii dla pielęgniarek*. Red. I Taranowicz, A Majchrowska, Z Kawczyńska-Butrym. Wyd. Czelej, Lublin 2000: 103–127.
- [6] Tobiasz-Adamczyk B. Wybrane elementy socjologii zdrowia i choroby. Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998.
- [7] Bogusz R. Społeczno-kulturowy kontekst zdrowia i choroby. W: *Wybrane elementy socjologii*. Red. A Majchrowska. Wyd. Czelej, Lublin 2003: 271–291.
- [8] Kulik TB. Koncepcja zdrowia w medycynie. W: *Zdrowie publiczne*. Red. TB Kulik, M Latański. Wyd. Czelej, Lublin 2002: 15–34.
- [9] Włodarczyk C, Poździejch S. Pojęcie i zakres zdrowia publicznego. W: *Zdrowie publiczne*. Red. A Czupryna, S Poździejch, A Ryś i wsp. Wyd. Vesalius, Kraków 2000; t. 1: 13–26.
- [10] Heszen-Niejodek I. Psychologia zdrowia jako dziedzina badań i zastosowań praktycznych. W: *Psychologia zdrowia*. Red. I Heszen-Niejodek, H Sęk. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1997: 21–39.
- [11] Karwat ID, Pencuła M. Cechy zdrowotne i społeczne związane z definiowaniem niepełnosprawności. W: *Problemy rehabilitacyjne i zagadnienia pomocy społecznej osób niepełnosprawnych w Polsce*. Red. ID Karwat. Wyd. Liber, Lublin 2002; t. 2: 116–126.
- [12] Marcinkowski JT. Współczesny sposób rozumienia pojęcia zdrowie. W: *Podstawy higieny*. Red. JT Marcinkowski. Wyd. Volumed, Wrocław 1997: 31–33.
- [13] Taranowicz I. Wprowadzenie do zagadnień socjologii zdrowia i choroby. W: *Wybrane elementy socjologii*. Red. A Majchrowska. Wyd. Czelej, Lublin 2003: 245–256.
- [14] Charońska E. Zarys wybranych problemów edukacji zdrowotnej. Centrum Edukacji Medycznej, Warszawa 1997.
- [15] Poznańska S. Zdrowie i opieka nad zdrowiem człowieka. W: *Pielęgniarstwo. Podręcznik dla stu-*

diów medycznych. Red. K Zahradniczek. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2004: 15–38.

[16] Karski JB. Stan zdrowia a zachowania zdrowotne i inne uwarunkowania zdrowia. Zdr Pub 1999; 109, 12: 436–439.

[17] Leowski J. Polityka zdrowotna – aktualne aspekty międzynarodowe. W: Promocja zdrowia. Red. JB Karski. Wyd. Ignis, Warszawa 1999: 43–54.

[18] Marcinkowski JT, Muszyński Z, Kaniewski A. Środowiskowe uwarunkowania zdrowia. W: Podstawy higieny. Red. JT Marcinkowski. Wyd. Volumed, Wrocław 1997: 33–42.

[19] Ostrowska A. Społeczne czynniki warunkujące zachowania prozdrowotne – bilans dekady. Prom Zdr 2000; 7, 19: 46–65.

[20] Jethon Z. Środowiskowe uwarunkowania zdrowia. W: Higiena. Podręcznik dla studentów pielęgniarstwa. Red. JK Karczewski. Wyd. Czelej, Lublin 2002: 187–220.

[21] Rudnicka-Drożak E. Czynniki kształtujące stan zdrowia. W: Zdrowie publiczne. Red. TB Kulik, M Latański. Wyd. Czelej, Lublin 2002: 55–74.

[22] Skommer J. Promocja zdrowia. W: Podstawy higieny. Red. JT Marcinkowski. Wyd. Volumed, Wrocław 1997: 19–31.

[23] Kirschner H. Środowiskowe uwarunkowania stanu zdrowia – systematyzacja problematyki. W: Medycyna zapobiegawcza i środowiskowa. Red. Z Jethon, A Grzybowski. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2000: 15–21.

[24] Ostrowska A. Prozdrowotne style życia. Prom Zdr 1997; 4, 10–11: 7–24.

Adres do korespondencji:

dr n. med. Aleksandra Słopiecka
Wydział Nauk o Zdrowiu UJK
25-317 Kielce, al. IX Wieków Kielc 19
e-mail: aleksaonet@op.pl
tel.: +48 691 995 096